

İbrahim Bey Haydaroglu'nun Dağıstan'daki Din Eğitimi Sürecine Katkıları

Alim Emin YUSUFOĞLU*

Öz

Bilindiği üzere, her toplumun kültürel mirası bireysel ve toplumsal bilince yansımaktadır. Tarih boyunca, önder seçkin bireyler, sosyal ve kültürel gelişmelerin lokomotifleri olarak, faaliyetleri ve yaratıcılıklarıyla, manevi kültürün gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Onlar yalnızca manevi kültürün önemli bir parçası değil, aynı zamanda özünde yer almışlardır. Çalışmanın hedefi, bir Dağıstanlı olarak sahip olduğu çok yönlü kişiliğiyle, başta Dağıstan ve Kuzey Kafkasya olmak üzere birçok Rusya halkının manevi kültürünün ve sosyal düşüncesinin gelişiminde oldukça önemli rol oynayan İbrahim Bey Haydaroglu'nun hayatı ve din eğitimi ile ilgili görüşlerinden bahsetmek olacaktır. Bununla birlikte, Dağıstan'daki din ve eğitim sürecine olan katkılarından söz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Dağıstan, Haydaroglu, İslam, Eğitim.

İbrahim Bey Haydaroglu's Contributions to the Process of Religious Education in Dagestan

Abstract

As it well known, each society has unique cultural heritage and it is influence to social intellegence. In history, distingiushed and talented individuals were a locomotive to a social and cultural developments, and also they played a key role in development of spiritual culture with their activities and discoveries. They are not only a part of spiritual culture, but also they take plays in its nature. Aim of this work is to show the role of İbrahim Bey Haydaroglu in development of spiritual and cultural thoughts not only in Dagestan and North Russia but in all Russia, and also to enlight his lifetime and thoughts as a person who was a Dagestani and was very erudated person. Together with it, paper describes his role in developing religiuos educaion in Dagestan.

Keywords: Caucasus, Dagestan, Haydaroglu, İslam, Education.

Received/Geliş: 02.07.2019

Accepted/Kabul: 07.09.2019

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, elvin.iusbov@giresun.edu.tr, /0000-0002-9603-8606.

(Makale türü: Araştırma makalesi)

Giriş

İbrahim Bey, Rus tarih edebiyatında bir milliyetçi, Pantürkçü ve Sovyet iktidarının uzlaşmaz düşmanı olarak tanıtılmaktadır. Bununla birlikte, günümüze kadar onun mirası objektif bir şekilde, yeterli derecede araştırılmış ve toplanmış değildir. İbrahim Haydaroglu'nun mirasını incelemeye yönelik ilk kapsamlı teşebbüs, Dağıstanlı araştırmacı ve bilim adamı Magomed Abdullayev tarafından yapılmıştır. Sovyet öncesine ait arşiv kaynaklarından ve diğer kaynaklardan elde ettiği bilgiler doğrultusunda hazırlanmış olduğu çalışmasında, düşünür objektif olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Fakat bu, onun tüm mirasının toplandığı ve bu çalışmalarla yetinmesi gerektiği anlamına gelmemektedir.

Mirasın araştırılması sadece bilimsel ve bilişsel öneme sahip değildir. Aynı zamanda bu tür çalışmalar, Rus Sovyet edebiyatında tek taraflı ve önyargılı bir tutumla değerlendirilen, Müslüman ve Türk aydınlarının unutulmuş ve karalanmış isimlerini geri kazanmaya yardımcı olmaktadır. Haydaroglu'nun, zor bir kaderin aktörü olduğunu ve görüşlerinin karmaşık bir evrim sürecinden geçtiğini söylemek gerekir. Sosyo-ekonomik, ulusal, kültürel, ahlaki ve dini konulardaki birçok düşüncesi, bugün de aktüelliğini kaybetmemiş durumdadır.

Bunun yanı sıra, İbrahim Bey'in bir filozof olmayıp herhangi bir felsefi eseri olmadığını vurgulamak gerekir. Düşüncelerini ve görüşlerini daha çok bilimsel ve mantıksal açıdan doğrulamaya çalışan sosyo-politik bir düşünürdür. Dolayısıyla araştırmamızın genel amacı, Haydaroglu'nun sosyal ve siyasi düşünce mirasını incelemeye çalışmaktır. Ancak, kendisi tam anlamıyla felsefi bir düşünür olmadığı için, çalışmada daha çok somutluk ve tarihselciliği korumakla birlikte, otobiyografisinden daha ziyade, faaliyetleri ve görüşleri üzerinde durmaya özen göstermektir. Araştırmamızda dokümantasyon metoduna bağlı olarak literatür incelemesi gerçekleştirilmiştir. Literatür olarak konuyla ilgili yoğun olarak Rusça kaynaklar kullanılmıştır. Bunun için konu ile ilgili resmî yayınlar, kitaplar, dergiler ve makalelerden faydalanılmıştır. Bunun yanında konuyu tasvir etmek için, betimleme (tasvir) ve tarama yöntemleri de kullanılmıştır.

İbrahim Bey Haydaroglu'nun Hayatı

İbrahim Bek İsabekoviç Gaydarov*, 3 Ağustos 1879'da bir Bek† ailesinde Dağıstan'ın parçası olan Derbent‡ kentinde dünyaya geldi. Burada çoğunlukla çocukluğu ve ergenliği geçti. O dönemdeki Dağıstan, baskın olan feodal ilişkilerin yanı sıra, ataerkil-klan ilişkilerinin

*İbrahim Bek İsabekoviç Gaydarov 1925 yılında Türkiye'ye yerleştikten sonra, "Haydaroglu" soyadını almıştı. Metinde, İbrahim Bey Haydaroglu olarak geçecektir.

† Kafkasya toplumlarında ileri gelen ve soylu ailelerden olanlara verilen bir ünvandır.

‡ Derbent, ya da daha doğrusu Darband (Farsçadan- bağlantı, kapı), Hazar Denizi'nin batı sahilinde bulunan ikinci büyük kenttir. Arkeoloji tahminlerine göre, şehrin tarihi geçmiş 5 bin yıl öncesine dayanmaktadır. 19. yüzyılın başında Ruslar tarafından Güney Kafkasların işgal edilmesiyle birlikte, 1806'da Derbent Rus hakimiyeti altına girmişti.

kalıntılarının ve gelişmekte olan kapitalist ilişkilerin önemli unsurlarının bulunduğu Çarlık Rusya'sının sömürgesi altında kalan bir bölgeydi (Abdullayev, 1999).

Eskiden beri Derbent, yerli ve yabancı tüccarlar için önemli bir merkez konumundaydı. Derbent, Kafkasya'nın çok uluslu şehirlerinden birisiydi. Elbette, etnik gruplar arası çatışmaların ve sınıf mücadelesinin hâkim olduğu karmaşık sosyal ve siyasi ortam, genç İbrahim Bey'in dünya görüşünü etkilemiş durumdaydı. Bununla birlikte, Derbent gibi eski şehrin kültürel geleneklerinin, İbrahim Bey'in bir birey ve düşünür olarak yetişmesi üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu da vurgulamak gerekir. Derbent aynı zamanda tüm semavi dinlerin yaygınlaştığı ve birlikte bulunduğu bir merkez halindeydi. Bu şehrin erken dönemde İslamlaşmış olması, onu Kafkasya'daki Arap-Müslüman* kültürünün ilk ve önemli merkezine dönüştürmüştü (Abdullayev, 1999). Dağıstan toplumunun sosyal yapısında din adamları ve aydınlar önemli bir yeri oluşturmaktaydı. Şunu zikretmek gerekir ki, din adamlarının eğitimi dini bilgilerle sınırlı değil, aynı zamanda pozitif bilimleri, beşerî bilimleri, felsefe ve mantık gibi ilimleri de kapsamaktaydı. Böylece, din adamları o dönemin Müslüman aydınlarını temsil etmekteydi. Doğal olarak, din, tasavvuf ve diğer İslami felsefe okulları, İbrahim Bey'in görüşlerinin oluşumunu etkilemişti. Kendi çalışmaları ve konuşmalarında sürekli onlara atıfta bulunması, sözü ve işiyle İslamı savunması elbette tesadüf değildir (Babiç, 2014).

Özetlemek gerekirse, 20. yüzyılın başında Dağıstan'da sosyal güçlerin sınıflandırılması yukarıda belirtildiği şekildeydi. Doğal olarak, ailesi ve soyu, Dağıstan ve Derbent'in sosyo-ekonomik, politik ve kültürel-ideolojik gerçekleri, eğitim gördüğü kurumlardaki siyasi ortam, İbrahim Bey'in karakterinin ve sosyo-politik görüşlerinin şekillenmesinde çok etkili olmuştu. Yani Dağıstan'ın tarihi koşulları, onun kişiliğinin gelişmesi ve bir düşünür olarak oluşması için büyük önem taşımıştı.

İbrahim Bey, iyi bir eğitim almış çok akıllı ve enerjik bir insandı. Aklını ve enerjisini halkının kalkınması, eğitilmesi için sarf etmek istiyordu. 1907 yılında, Bakü'de "Neşr-i Maarif" cemiyeti idare heyetinin üyeleri arasında yer alan 28 yaşındaki Haydaroğlu, artık yeterince deneyimli bir şahıs olarak, aynı yılın 14 Ekim'inde Rusya 3. Devlet Dumasına[†] Dağıstan vilayeti ve Zagatala bölgesinden milletvekili seçilerek Sankt Petersburg'a doğru yola çıkmıştı (Tahirzade, Tahirli, 2011; Tagirzade, Tagirli, 2014). Üçüncü Duma'da, Kafkasya'dan sadece 10 milletvekili ve Dağıstan'ı temsilen tek milletvekilinin seçilmesine izin verilmişti. Dağıstan'ı temsilen seçilen bu tek milletvelili de İbrahim Bey Haydaroğlu olmuştu (Gereyhanov, 2013). 1907-1912 yılları

* On birinci yüzyılda yaşamış olan Muhammed bin Musa ed-Derbendi'nin "Reyhanül-hakaik ve Bustanüd-dekaik" adlı el yazmasında, şehirde o dönem yaşamış alimlerin isimleri yer almaktadır.

[†] Rusya 3. Devlet Duması, 1 Kasım 1907 ile 30 Ağustos 1912 tarihleri arasında faaliyet göstermişti. Buradaki, "Duma" kelimesi "Meclis" anlamında kullanılmaktadır. Yani, Rus Meclisi anlamına gelmektedir. Bundan sonra, metinde "Duma" olarak geçecektir.

arası Duma dönemi, İbrahim Haydaroglu'nun yaşamında en verimli olanıdır. Duma onun için hem kültürel olarak gelişiminin yeni bir aşaması, hem de bir siyasi kültür okulu halini kazanmıştı.

Görevinin ilk gününden itibaren Dağıstan Milletvekili olarak, iktidar parti milletvekillerinin tüm engellerine ve meclis başkanının uyarılarına rağmen, konuşmalarında yetkilileri ve iktidarı eleştirmiş, görüşlerini açıkça beyan etmiş ve görevini hakkıyla yerine getirmeye çalışmıştır. 21 Kasım 1908 tarihinde Sosyal-Demokrat fraksiyonun toplantısında, Bolşevikler onu partiden atmayı önerdiler. Haydaroglu partinin kararını beklemeden sosyal-demokrat partisinden istifasına dair dilekçesini verdi. Duma'nın üçüncü oturumunda Haydaroglu Müslüman fraksiyonuna geçiş yaptı (Tahirzade, Tahirli, 2011).

İbrahim Bey Haydaroglu Duma'dan sonra hayatına da Bakü'de devam etmiştir. Bu döneme gelindiğinde, o artık Azerbaycan'ın en faal ve nüfuzlu toplum ve siyaset adamlarından biri haline gelmişti (Tahirzade, Tahirli, 2011; Tagirzade, Tagirli, 2014). 1917 Şubat'ında Rusya'da burjuva devrimi başarılı olup Çarlık devrildikten sonra Geçici Hükümet kuruldu ve İbrahim Bey, bu ağır ve oldukça karışık dönemde doğduğu topraklarda ona daha çok ihtiyaç olduğunu görerek Dağıstan'a döndü. 1917'de popüler Müslüman siyasi figürlerden biri olan Haydaroglu, ülkenin siyasi hayatında aktif rol almaktaydı (Aliyeva, 2015; 2016).

Ekim devrimi sonrası dönem, Bolşevik ya da takipçileri olmayan tüm aydın figürler için olduğu kadar, Haydaroglu'nun hayatında da en zorlu dönemdi. Temsilciliğini yaptığı hükümet Kızıl Ordu birliklerinin eliyle devrildikten ve 1920'de Kuzey Kafkasya'da Bolşevik rejimi kurulduktan sonra bu bölgenin birçok aydını gibi İbrahim Bey de anayurdu Azerbaycan'a sığındı. 1921 yılında Komünistler burada da milli hakimiyeti devirdikten sonra Haydaroglu Fransa'ya taşındı ve 1925 yılına dek ailesi ile birlikte orada çalıştı (Tahirzade, Tahirli, 2011; Tagirzade, Tagirli, 2014).*

1925 yılında Türk hükümeti Haydaroglu'nu, Ankara'dan illere giden birkaç demiryolu yapımının teknik bölümünü yönetmesi için Türkiye'ye davet etti. Onun için, şimdiye kadar imkân bulamadığı mühendislik mesleğini icra etmek Türkiye'de mümkün oldu. Bu davetle birlikte önceki hayatını bütünüyle meşgul eden politikadan ayrıldığını vurgulamıştı. İbrahim Bey karşılaşmış olduğu zorluklara rağmen, görevini başarıyla tamamlamayı başarmıştı. İşinde göstermiş olduğu başarısından dolayı 1940 yılında Ulaştırma Bakanlığı'na geçmiş ve son gününe kadar orada görevine devam etmişti. 1949 yılının mart ayında Ankara'da vefat etmiş ve Cebeci mezarlığına defnedilmiştir. Türkiye'de Kafkas göçmenlerinin çoğunun zor durumda olduğunu gören İbrahim Bey, onlara çalışmak için iş ayarlar ve elinden geldiğince yardım etmeye çalışırdı. Hemşehrileriyle bir araya geldiğinde, ana vatanın bir gün yeniden özgür olacağı ve Sovyet

* Haydaroglu'nun Paris'te kaldığı yıllar boyunca gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında geniş ve yeterli bilgi bulunmamaktadır.

bolşevik baskısından kurtulacağı umudunu dile getirmekteydi. Birgün Sovyet'lerin çökeceği inancı, asla onu terk etmedi. Ona göre, Bolşevik rejiminin çökmesi, Dağıstan'ın Azerbaycan ile birleşmesi, ikisinin birlikte Türkiye'ye bağlanması ve ortak iletişim dilinin de Türkçe olması bu meselenin tek çözüm yolu (Abdullayev, 1999).

İbrahim Bey Haydaroglu'nun Duma Faaliyeti

Haydaroglu gibi bir şahsiyetin genel sosyolojik görüşlerini tespit etmek oldukça zordur. Çünkü o bir filozof ya da profesyonel bir sosyolog değildi. Mühendislik eğitimi almış ve teknik konularda uzmanlaşmış olmasına rağmen, siyasi hayata atıldıktan ve siyasi faaliyetlerde bulunduktan sonra, ister istemez günlük hayatında karşılaştığı sosyal sorunlar üzerinde düşünmek zorundaydı. Ülkede gerçekleşen toplumsal süreçler hakkında iyi derecede bilgisi vardı. Bu şekilde, siyasi bir düşünür vasfını edinmiş oldu. Bu da onun Duma'ya milletvekili olarak seçilmesini kolaylaştırdı.

Şimdi, İbrahim Bey'in bir düşünür olarak bırakmış olduğu ideolojik mirasının bir kısmının analizini yapmakta ve Üçüncü Duma'nın milletvekili olarak savunduğu sosyal görüşleri görmekte fayda vardır. Haydaroglu'nun ilk dönem toplumsal görüşleri, onun hem duygu hem de bilinç düzeyinde işçi ve köylülerin tarafında olduğunu göstermektedir. İbrahim Bey, işçi ve çiftçi sınıfının toplumsal kalkınmadaki özel konumu ve rolüne her fırsatta dikkat çekmekteydi.

Kuzey Kafkasya'nın ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir bölge olmasından dolayı, İbrahim Bey köylülerin sorunlarına özel bir önem vermekteydi. Duma ve basında yaptığı konuşmalarında, kendi seçmeninden ve Kuzey Kafkasya'nın diğer halklarından aldığı mektuplara dayanarak, bölgenin Rusya sınırlarına girmesinden sonra, yerli köylülerin durumlarının daha da ağırlaştığını dile getirmekteydi. Örneğin, Haydaroglu Dağıstan'daki Rus yetkililerin rüşvet almalarını ve bulaştıkları diğer yolsuzluk vakalarını sert bir şekilde eleştirmekteydi (Sergeev, 2012). Buna karşılık olarak, Rus yetkililer kendilerini haklı çıkarmak için, Dağıstan'ın savaş sonucunda ele geçirildiği ve dolayısıyla Rusya'nın bu toprakları istediği şekilde idare edebilme hakkına sahip olduğunu söylemekteydiler. Haydaroglu bu argümanları ret eder, Kafkasya'nın bir savaş sonucunda Rus silah gücüyle alınmadığını, ancak Türkiye'nin bu bölgeden çekilmek zorunda kalması nedeniyle oluşan şartlar sayesinde Rusya'ya katıldığını rakiplerine hatırlatmaktaydı.

O, köylülerin sosyal statüsünü yükseltmek, durumlarını kolaylaştırmak için ısrarla mücadele etmekte, onların hak ve hukuklarına eşitlik kazandırmak için en ufak bir fırsattan vazgeçmemekteydi. Örneğin, Kafkasya'daki uygulanan haksızlığın ve adaletsizliğin bir kanıtı olarak alınan yüksek arazi vergisinin, Rusya'nın diğer bölgelerindeki vergi seviyesine indirilmesi için Meclise bir kanun taslağı sunmuştu (Sergeev, 2012).

Haydaroglu Mecliste sadece kendi seçmenlerini veya Kuzey Kafkasya halklarını temsil etmiyordu. Aynı zamanda mecliste temsil edilmeyen diğer Müslüman azınlıkların da hak ve

hukukunu savunmaya çalışırdı. Bunun en açık örneğini, Devlet Duması'nda temsil edilmeyen Orta Asya halkları oluşturmaktaydı. Mesela, Amerika'nın kızıl derililere uyguladığı siyaseti örnek alarak, 9 Kasım 1907'de mecliste kabul edilen kanun, Kırgızistan'da yerli halkın topraklarının bir kısmının alınması ve o topraklara Rus göçmenlerin yerleştirilmesi ve Kırgızların asırlarca sürdürdükleri göçebe hayat tarzlarının sınırlandırılarak zamanla tamamen kaybolmasını mümkün kılmaktaydı. İbrahim Bey, söz konusu meseleyi meclis kürsüsünden gündeme getirerek, Kırgız topraklarının alınmasında hiçbir yasal dayanağın bulunmadığını, bunun mantıksız ve uyduruk gerekçelerle yapıldığını, asıl amacın Kırgız ulusunu ve kültürünü yok etmek olduğunu dile getirmişti. Dağıstan milletvekili, Çarlık yönetiminin uyguladığı yeni iskân siyasetini açık bir şekilde eleştirmekte ve bu siyasetin ne gibi ciddi sonuçlara yol açabileceğine dikkat çekmekteydi. Hükümet bu politikayla; Rus illerindeki tarım topraklarının yetersizliğini gidermek ve Rus nüfusun göçü sonucunda bu bölgelerde sosyal ve askeri-politik bir destek oluşturmak gibi birçok sorunu çözmek istiyordu. Bu bağlamda Dağıstanlı düşünür, Çarlık yetkililerinin ikiyüzlülüğünü ortaya çıkarmaktaydı (Sergeev, 2012; Tahirzade, Tahirli, 2011).

Haydaroglu, Rusya'nın Asya ve Kafkasya bölgelerindeki arazilerinin Rus yerleşimcilere satılmasıyla ilgili kanun tasarısı hakkında yaptığı konuşmasında, bölgedeki Müslümanların toprak satın almalarına izin verilmediğini hatırlatarak: "Aslında, burada Müslümanlara ve Rus olmayanlara karşı çıplak bir düşmanlık tezahürüyle karşı karşıyayız. Yerlilerin toprakları ellerinden alınarak Rus göçmenlere dağıtılmış olması yetmiyormuş gibi, bir de yerli halka toprak sahibi olmaları yasaklanıyor...", sözleriyle bu gerçeğin altını çizmişti (Abdullayev, 1999). Konuşmasının devamında, Dağıstan milletvekili kürsüden Çarın gizli emrini okudu: "Kafkas savaşının sona ermesiyle, tüm kademelerdeki devlet yetkililerine daha fazla görev düşmekte, fethedilen halkları pasifize etmek ve dağ kabileleri üzerinde ahlaki otoriteyi kurmak, istikrarlı geleceğimiz için önem arz etmektedir." Ardından meclisteki hükümet yetkililerine dönerek: "Neden ikiyüzlülük yapıyorsunuz? Müslümanları Ruslaştırmak veya onlardan herhangi bir şekilde kurtulmak istediğinizi açıkça itiraf edin. Sizlere, Hıristiyan bir Rusya, Çarlık bir Rusya, köleci bir Rusya lazım. Bu arzunuz yürüttüğünüz siyasetinizde açık bir şekilde kendisini göstermektedir.", sözleriyle konuşmasını bitirdi (Tahirzade, Tahirli, 2011).

Nitekim, Çarlık iktidarın uyguladığı bu göç politikası, Kuzey Kafkasya halkları için korkunç bir trajediye dönüştü. Kafkasya'dan sadece Çerkesler, Çeçenler ve Osetler değil, aynı zamanda Abazalar, Karaçaylar, Avarlar, Darginler, Kumuklar ve diğer ulusların büyük bir bölümü yurtlarını terk etmek zorunda kaldılar. Bu acımasız ve insanlık dışı göç siyasetinin neticesinde, yüz binlerce Müslüman öldürüldü, milyonlarca Kafkasyalı (çeşitli kaynaklara göre, 2,5-3 milyon kişi) her şeylerini bırakarak Türkiye'ye sığınmak zorunda kaldı (Sergeev, 2012).

İbrahim Bey, doğduğu ve büyüdüğü Dağıstan'ın siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel durumundan habersiz olamazdı. Fakat sadece durumdan haberdar olmak, halkının acil sorunlarını en üst düzeyde çözmeye yardımcı olmasına yetersizdi. Bundan dolayı, Dağıstan'ı temsil eden tek milletvekili olmasına rağmen, yerel halkın ihtiyaçlarını, ekonomik durumunu, görüşlerini ve arzularını anlayabilmek için, bölgenin her tarafını bizzat kendisi gezmiş durumdaydı. Bir milletvekili olarak Haydaroglu, seçmenleriyle temaslarını sürdürmekte, onlarla bir araya gelmekte, çeşitli konularda yardım ve destek sağlamaya çalışmaktaydı. Belirtildiği gibi, Dağıstanlı milletvekili Çarlık iktidarı ve yerel yönetim makamlarını yürüttükleri sosyal politikaları yüzünden keskin bir biçimde eleştirmekteydi. Haydaroglu'nun, iktidarın halkların arasındaki ilişkileri kötüleştirdiği, onları ekonomik olarak çökerttiği ve ahlaki olarak da bozduğu görüşü, gerçek durumun bir nevi özeti mahiyetindeydi (Sergeev, 2012).

Haydaroglu'nun Millet ve Ulus ile ilgili görüşlerine gelince, o birçok konuşmasında, kültürün önemli bir ulusal faktör olduğuna işaret etmekteydi. "Ulusal kültür ve dilin kaybıyla, ulus da yok olur", ifadesiyle Haydaroglu bir Ulusu dil, din ve kültürün ortaklığına dayanan, tarihsel olarak oluşmuş bir halk topluluğu şeklinde değerlendirmekteydi (Abdullayev, 1999). Bu bağlamda, Dağıstanlı düşünür, birçok konuda Marksizm'in öğretilerini ve felsefesini eleştirmekteydi. Özellikle Haydaroglu, dinin toplumun hayatındaki yeri ve rolü konusunu tartışmakta ve Marksizm'in "Din-millet için afyon" formülüne şiddetle karşı çıkmaktaydı.

Haydaroglu, ulusların ve halkların eşitliği konusuna çok önem verir, tüm milletlerin eşit olmaları gerektiğini savunurdu. Dağıstanlı düşünür, demokrasinin iki temel ilke üzerine dayandığını düşünmekteydi. Bunlar, ulusların eşitliği ve halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkı. Konuşmalarında, Rusya'da milletlerin eşitliğinin olmadığını ve böyle bir eşitliğin hiç olamayacağını açıkça vurguladı. Haydaroglu Duma'nın bir milletvekili olarak, Rus olmayan ulusların siyasi eşitsizliğe ve haksızlığa uğradığını bariz bir şekilde müşahade etmekteydi. Bu nedenle, sık sık bu konuyu dile getirir, her fırsatta da meclisin gündemine taşırdı (Sergeev, 2012).

Bu bağlamda, söz konusu durumu önemsemenin, Rus olmayan milletlerin ihtiyaçlarını dikkate almanın ve karşılamanın gerekli olduğu konusunu hükümete ve milletvekillerine sıkça hatırlatmaktaydı. Ona göre, Mecliste bu konuyla ilgili iki farklı yaklaşım söz konusuydu. İlk tutum, Rus milletinin önder ve hâkim olması ve diğer halkların onlara uyması gerektiği yönündeydi. İkinci yaklaşım ise, Rusya'da yaşayan tüm ulusların yaşamın her alanında eşit olması gerektiğini savunmaktaydı. Mecliste az sayıda olsalar da gerçekten demokratik olan ikinci yaklaşımı benimseyen milletvekillerin başında İbrahim Bey gelmekteydi. İbrahim Bey, bu konuda keskin ve cesurca konuşmalar yapar, kendisini Rusya'da sürekli olarak haksızlığa ve ayrımcılığa uğrayan azınlık halkların temsilcisi olarak nitelendirirdi (Tahirzade, Tahirli, 2011).

Meclis oturumlarının birisinde, ilk yaklaşımı benimseyen çoğunluk adına konuşan Milletvekili Markov* özlemlerini açık bir şekilde; “Rusya’da tek bir Rus halkının, tek bir Rus dilinin ve tek bir Ortodoks inancının olmasını istiyoruz.” şu sözleriyle dile getirdiğinde, buna tahammül edemeyen, Haydaroglu: “Bunu nasıl başaracaksınız? Şüphesiz, şiddet yoluna başvurmak istiyorsunuz. Ancak bu mümkün mü? Güç ve şiddet yoluyla halkların asimilasyonu ne zaman ve hangi durumda başarılı olmuştur ki? Kişisel ve içsel arzularınızı dile getirmek, bir devlet politikası yürütmek anlamına gelmez.”, sözleriyle karşı tarafı sert bir şekilde eleştirmişti (Sergeev, 2012; Abdullayev, 1999).

Rus milliyetçiliğini ve etnik nefreti alevlendirmeye çalışan milletvekillerini defalarca kınayarak: “Gerçekten vatansever olduğunuzu düşünüyorsanız, o zaman tüm vatandaşlara eşit bir şekilde saygılı davranmaya çalışın ve ikiyüzlülük etmeden ihtiyaçlarını karşılayın.” sözleriyle onlara seslenmekteydi. Rusya’da takip edilen ulusal politikanın başarısızlığına dikkat çekerek: “Bu kürsüden inmeden önce, açık bir gerçeği söylemeliyim. Rusya’nın gelişmesini istiyorsanız, o zaman ilk önce Rus olmayanlara da aynı hakları tanımalısınız. Kafkasyalılar, sadece bu baskıdan kurtulduklarında, siyasal özgürlüklerini kazandıklarında, özgür vatandaşlar olduklarında rahatça nefes alacaklardır.”, sözleriyle düşüncesini açık bir şekilde ifade etmişti (Abdullayev, 1999). Ancak, bunun pratikte imkânsız olduğunu, toplumda egemen olan sömürgecilerin ve şovenistlerin niyetlerinin Müslüman azınlıkları daha fazla haklarından mahrum bırakmak olduğunu, Çarlık iktidarı çerçevesinde gerçek eşitliğin imkânsız olduğunu gayet iyi görmekteydi. Bu anlatılanlar o dönemin, sadece Çarlık iktidarının yürüttüğü siyaseti değil, aynı zamanda Rus kamu ve devlet adamlarının ne kadar şovenist ve sömürgeci görüşlere sahip olduklarını net bir şekilde ortaya koymaktadır.

İbrahim Bey’in yaptığı konuşmalarının analizi net bir şekilde, onun düşüncesinin Çarlığın gitmesi ve Rusya’nın federal demokratik bir cumhuriyete dönüştürülmesi lehinde olduğunu gösteriyor. Rusya’daki Müslümanlara özerk haklar verme talepleri de bunun bir örneğidir. Bilindiği gibi, Şubat devriminden sonra Haydaroglu açık bir şekilde Rusya federal cumhuriyetinin bir parçası olarak Kafkasya’nın özerklik meselesini ortaya koymuştu (Babiç, 2014).

Anlaşıldığı üzere, Haydaroglu siyasi ve sosyal görüşlerinin gelişiminde çeşitli aşamalar kat etti. Bir düşünür olarak, bir siyaset adamı olarak, her zaman halkını düşündü ve Müslüman azınlığın hak ve hukukunu savundu. Üniversite yıllarında başlayan sosyo-politik mücadele, milletvekilliği döneminde kapsam ve boyutluluk kazanarak hayatının sonuna kadar çeşitli şekillerde devam etti. Tabii ki, tek bir araştırma çerçevesinde, Haydaroglu’nun görüşlerini

* Markov Nikolay Evgenyevič (1866-1945)- üçüncü ve dördüncü Rus Devlet Duma’sının milletvekili, “Soyuz Russkogo Naroda” partisinin lideri.

tümüyle ele almak, özellikle milletvekilliği dönemine ait siyasi faaliyetlerinin ve çalışmalarının hepsini ortaya koymak mümkün görülmemektedir.

Bir Düşünür Olarak Haydaroğlu'nun Din Eğitimi ile İlgili Tespitleri ve Çalışmaları

İbrahim Bey'in kültür, din ve eğitim konusunda çok önemli görüşleri bulunmaktadır. Kendisi kültüre çok önem vermektedir. Ona göre Dağıstan'da iki farklı kültür mevcuttu, birisi hâkim olan İslam kültürü, diğeri ise giderek hızla yaygınlaşan batı kültürü idi. İslam kültürü, günün ihtiyaçlarını karşılayacak modern eğitim kurumlarının yokluğu nedeniyle giderek gerilemekteydi.

Bunun için Dağıstanlı milletvekili, yeniden vakıfların açılmasını, kültürlü ve her yönlü eğitilmiş din adamlarını yetiştirecek yeni usul medreselerin kurulmasını teklif etmekteydi. İbrahim Bey, Müslüman okullarının devletten herhangi bir destek almadan sadece hayırsever vatandaşların yardımlarıyla ayakta kaldıklarını yetersiz bulmaktaydı. Ulusal kültürü umursamadıkları ve kaba bir Ruslaştırma siyaseti yürüttükleri için hükümeti: "Müslüman nüfusun yaşadığı bölgelerde yeterli sayıda okul yoktur. Olanlar da çocukların ruhlarını bozmak ve Ruslaşmalarını sağlamak için kullanılan birer mekanizmadır.", sözleriyle suçlamaktaydı (Abdullayev, 1999).

Her ne kadar Haydaroğlu, Kafkasya'nın Rusya topraklarına katılmasına karşı gelmiş olsa da, Dağıstan'ın Rusya'ya katılmasının "Avrupa eğitim sisteminin faydalarından" ve "daha çok sayıda çocuğun eğitim hizmetlerinden" istifade etme fırsatı sağlayacağını düşünmekteydi. Ancak, Dağıstan'da bu imkânın iki nedenden ötürü, kötü ve yavaş bir şekilde gerçekleştiğini vurgulayarak; ilk olarak Çarlık hükümetinin eğitim-öğretim sistemini Ruslaştırma siyasetinin aracı olarak kullandığını ve böylece ebeveynlerin çocuklarını yeni açılan bu okullara göndermekten vazgeçtiğini; ikinci olarak da, hükümetin Müslümanların eğitim kalitesini ve okul sayısını arttırmadığını, her fırsatta dile getirmekteydi. Bu nedenle, parlamentodaki konuşmasında hükümet yetkililerine seslenerek: "Müslümanların ve diğer azınlıkların gerçekten kültürlü ve Rusya'ya faydalı olmalarını istiyorsanız, onların temel kültür ve eğitim gereksinimlerini göz ardı etmeyin." cümlelerini kullanmıştı (Babiç, 2014; Abdullayev, 1999). Buna karşılık olarak, hükümet ve iktidar partisinin milletvekilleri Müslümanların kültür ve eğitime karşı olan tutumlarını ve yürüttükleri Ruslaştırma politikasını, Kafkas halkının Rusya'ya karşı vatansever olmadıkları ve Türkiye'ye doğru yöneldiklerini ileri sürerek kendilerini haklı göstermeye çalışmaktaydılar (Magomedova, Halilova, 2013).

Eğitim öğretim konuları İbrahim Bey'in Duma'daki faaliyetlerinin merkezinde yer almaktaydı. O, konuşmalarında eğitim ve kültür konuları üzerinde durmaktaydı. Bunları ele almakta fayda vardır. Örneğin, Duma'da 27 Ekim 1910'da, ilköğretime ilişkin yasa tasarısı sıcak

tartışmalara konu oldu. İbrahim Bey, tasarımı kapsamlı bir eleştirel analize tabi tuttu: “Söz konusu yasa tasarısı Ruslaştırma politikasının temel faktörlerinden biri olacağından şüphe yok. Bu bir dizi koşulla belirtilmektedir. Birincisi, yasa tasarısı yerel sosyal güçlerin varlığını, tabiatını ve taleplerini dikkate almamaktadır. İkincisi, tasarıda ilkokullarda eğitim-öğretimin Rusça olarak yapılacağı yazmaktadır. Üçüncüsü, Rus dilini bilmeyen çocukların eğitimde ana dili kullanmalarına izin verilmekte, ancak üçüncü sınıftan itibaren Rusça'ya geçmeleri gerekmektedir. Her ailenin evde konuştuğu dil, ana dil olarak tabir edilmekte, fakat çoğu ailelerin ana dili olan, bölgede ağırlıklı olarak iletişimde kullanılan, kültürel ve zengin bir dil “Ana dil” statüsüne uymamaktadır” (Abdullayev, 1999; Tahirzade, Tahirli, 2011).

İbrahim Bey bu yaklaşımı her açıdan kabul edilemez olarak görmekteydi. Kanun tasarısındaki üstü kapalı “Ana dil” ibaresinin, Ruslaştırma siyaseti için kullanılacak bir açık kapı olacağını düşünmekteydi. Bu yaklaşımın doğru olamayacağını göstermek için Dağıstan'ı örnek olarak gösterdi. Burada düzinelerce dilin, hatta lehçeleri farklı olan bazı köylerin bile olduğuna dikkat çekmekteydi. Tabii ki her milletin veya etnik grubun ana dilinde veya lehçesinde eğitim yürütmek pek mümkün değildi. Bunun için yeterli derecede ne ders kitabı ne yetiştirilmiş öğretmen ne de bazı dillerin alfabesi vardı (Magomedova, Halilova, 2013). Bu bakımdan, İbrahim Bey'in şu önerisi kuşkusuz daha mantıklıydı. Ona göre, halkın kendi aralarında ve Müslüman dünyasının geri kalanıyla ilişkilerini sürdürdükleri bir iletişim dili olarak Türkçe, aynı zamanda eğitim dili olarakta kullanılmalıydı.

Dil konusunda, İbrahim Bey “Ana dil” ve “İletişim dili” diye iki kavram öne sürmekteydi. Bu bağlamda, mecliste ilkokul eğitimine ait kanun tasarısına itiraz ederek, eğitim dili kısmında “Ana dil Türkçedir” ifadesinin kanunda yer almasını talep etmişti. Çünkü ona göre, Rusya Müslümanları kendi aralarında ve geri kalan İslam dünyasıyla Türk dilinde iletişim kurmaktaydı. Rusya'daki her Müslüman ailesi bu kültürlü ve zengin dili kendi anadili olarak kabul ettiğini savunmaktaydı. Kafkasya ve Dağıstan'ın resmi organlarının raporlarına atıfta bulunan İbrahim Bey, “50 yılda yasaklarla ve engellerle yürütülen politikanız hedefine ulaşmadı” diye konuşarak, anaokulu ve ilkokullarda eğitimin ana dilde yürütülmesi, Rusça'nın ise sadece derslerden biri olarak öğretilmesi konusunda ısrar etmekteydi (Abdullayev, 1999). Kendisi dile büyük önem vermekte, dili sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda ulusun temel özelliği olarak görmekteydi.

İbrahim Bey, aynı şekilde yazı sorununun da başka bir politik pazarlığın nesnesi haline geldiğini vurgulamaktaydı. Dağıstan valisinin en ufak bir tereddüt hissetmeden, “halkımızın Arapça'dan ziyade diğer yazıları kullanması daha iyi olurdu” şeklinde konuşması bunun açık örneğidir. Dağıstanlılara getirmek istedikleri diğer yazıları: “Şu anda Müslümanlara Arap alfabesi yerine, doğrudan Rusça vermek için bir fırsat olsaydı, elbette, yeni bir alfabe geliştirmeye gerek

kalmayacaktı” sözleriyle açıklıyordu. Fakat o, Çarlık iktidarının diğer temsilcileri gibi, bunun imkânsız olduğunu biliyordu. Bununla birlikte, Müslümanların Arap yazısını daha fazla kullanmalarına müsaade edemezlerdi. Bu nedenle Rus alfabesine dayanan yeni bir yazı sistemi oluşturma arzusu içindeydiler. Valinin: “Arap alfabesinin yeni bir alfabeyle değiştirilmesi, Türkiye ile Dağıstan arasındaki yazılı iletişimi oldukça zorlaştırır ve bununla birlikte nihayet yerel halk üzerindeki otoritemizin yerleşmesine yardımcı olur.”, sözleri Çarlık politikasının milli eğitimdeki hedeflerini açıkça ortaya koymaktaydı (Magomedova, Halilova, 2013).

Elbette, İbrahim Bey bu konulara karşı duyarsız ve sessiz kalamazdı. Arap ve Türk dillerinin, uluslararası arenada etkin rolü olan zengin kültüre dayanan diller olduğunu düşünmekteydi. O, eğitim sürecinde Rus dili ve yazısının Müslüman geleneğine ters geldiği için tutunamayacağını savunmaktaydı. Okulların 8. yüzyıldan itibaren ana diliyle birlikte kullanılan alfabeyle, yani Arap alfabesine ihtiyaçları olduğuna inanmaktaydı. Dağıstan milletvekili mecliste yaptığı konuşmasında düşüncelerini: “Devlet Duması ve hükümet Müslüman nüfusunun Rus okuluna gitmesini istiyorsa, ilk olarak Rus okullarında İslam hukukunun ve dini bilgilerin öğretilmesini sağlamalı ve ana dillerini Rusça değil, Arap alfabesiyle öğretmeli, çünkü zorla hiç bir şey asla başarılı olamaz...”, sözleriyle dile getirmekteydi (Abdullayev, 1999; Magomedova, Halilova, 2013). O, kendi alfabesine ve edebiyatına sahip olan her milletin, ana dilde eğitim görme hakkından mahrum bırakıldığında, ulusal kültürünü kaybedeceğine inanmaktaydı.

Yürütülen Ruslaştırma politikasının, sadece Müslüman milletlerin öfkesine yol açacağını düşünmekteydi. Ona göre, yerli dilleri yok etmek mümkün olmayacaktı, çünkü dil literatürde, kültürde, günlük hayatta, tapınaklarda yaşamaya devam edecekti. Ona göre İslam, dini inancın ve milli geleneklerin bir bütünüdür, anadil ise bu bütünlüğün ruhudur. O, hiçbir siyasetin, bu ruhu ortadan kaldıramayacağını bilmekteydi.

Halk eğitimine ilişkin kanun tasarısının tartışmasıyla bağlantılı olarak Dağıstan milletvekili, ayrıca daha iki konu üzerinde durmuştu. Birincisi, okulun eğitimsel rolüyle ilgiliydi. Haydaroğlu'nun görüşüne göre, “Okul vatanlarına sevgi ve saygı duyan vatansever vatandaşlar oluşturmalı ve aynı zamanda, çevre ve toplum eğitimi de vermelidir. Fakat Rus okulu böyle bir amaca hizmet edemez. Çünkü, okulda alfabeden tarihe kadar, İslam’a ve ulusal değerlere ait olan neredeyse her şey ya zorla çıkarılır ya da göz ardı edilir. Yerli halk, Çarlığın sömürge politikasından memnun değildir. Ebeveynler mevcut şartlarda çocuklarını Rus eğitimi veren bu yeni okullara göndermek zorunda, ama çocuklarının Ruslaşmamaları ve ahlaki geleneklerinden uzaklaşmamaları için de tetikte bulunmaktadır” (Sergeev, 2012; Abdullayev, 1999). Anlaşıldığı üzere, yerli halkın haklarını kasıtlı olarak ihlal etme politikası, eğitim alanında da uygulanmaktaydı.

İbrahim Bey'in okulun eğitimsel rolüyle ilgili yaptığı konuşmasında dile getirdiği: “Eğer, gerçek niyetiniz Müslümanların kültürü ve vatansever olmaları ise, o zaman onların temel ihtiyaçlarını ve her şeyden evvel, kültür ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasını ihmal etmeyin...”, cümlelerinin de zikredilmesinde fayda vardır (Abdullayev, 1999). Burada açık ve cesurca, kültür ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasında hak ve eşitliğin, yurtsever vatandaşların yetiştirilmesi için temel rol oynadığına dikkat çekilmektedir.

Dağıstanlı milletvekilinin ikinci olarak gündeme getirdiği konu ise, bölgede Kafkas Üniversitesi'nin kurulması ile ilgiliydi. Üniversitenin kurulması gerekliliğini bölge halklarının ekonomik, bilimsel ve ahlaki çıkarlarıyla gerekçelendirmişti. Üniversitenin, öncelikle nüfusun ahlaki ve kültürel seviyesini yükseltmeye, eğitimi arttırmaya ve Kafkasya'nın doğasını incelemeye hizmet edeceğine vurgu yapmış, ancak, hükümet bu öneriyi, bölgede terör eğilimlerinin olduğunu bahane ederek desteklememişti. Bu iddiaları çürüten İbrahim Bey, hükümetin bu tür gerçek dışı bahaneleri Müslüman milletvekilleri tarafından gündeme getirilen her konuyu reddetmek için kullandıklarını söylemişti. (Sergeev, 2012; Abdullayev, 1999).

Haydaroglu'nun eğitimle ilgili görüşlerinin yanı sıra, din, inanç ve vicdan özgürlüğü anlayışı üzerinde de durmakta yarar vardır. İbrahim Bey, başta İslam dini olmak üzere, diğer dinlere de çok saygılıydı. Dini inancın, her milletin devredilemez ve ayrılamaz bir niteliği olduğunu düşünmekteydi. Dağıstan milletvekili, dini konulara ilişkin sözlü ve yazılı konuşmalarında her zaman tüm inançların eşitliği ve özgürlüğü için mücadele etmekteydi. Müslümanların yalnızca sosyo-politik değil, dini konularda da ihmal edildiğini düşünmekteydi. Duma'da tartışılan Din ve vicdan özgürlüğü kanun taslağını sert bir şekilde eleştiren Dağıstanlı düşünür, “İnançlara karşı şiddet kabul edilemez, şiddetle insanları farklı bir inanca dönüştürmek imkansızdır.”, sözleriyle Müslümanların Kafkasya'da, Tataristan'da ve Başkörtostan'da zorla Hıristiyanlığı kabul etmeleri için hükümetin çeşitli yöntemlere baş vurduğu gerçeğine işaret etmekteydi (Babiç, 2014; Gereyhanov, 2013).

Dağıstanlı düşünür, tüm dinlerin eşitliği konusunda ısrar etmekteydi. Din ve vicdan özgürlüğü kanun taslağında Hıristiyan olmayan vatandaşların Hıristiyanlığa geçmelerini destekleme ve tersine geçişi yasaklama ön görüldüğü için, Haydaroglu bu yaklaşımın, Hıristiyanlığın dışındaki inançlara karşı ayrımcılık olduğunu: “Siz Ortodoks, otokritik ve köleliği benimsemiş bir Rusya görmek istiyorsunuz...”, sözleriyle özetlemekteydi. Bu sözler, iktidarın ve hükümet yanlısı milletvekillerinin öfkelenmesine neden olmuştu. Dönemin Başbakanı P. Stolipin Duma'daki konuşmasında tüm dinlerin eşitliği fikrini reddederek, Rusya'nın bir Hıristiyan ülkesi olduğundan dolayı, devletin öncelikli olarak Hıristiyan kilisesine siyasi ve maddi hakları verme hakkına sahip olduğunu söylemişti. Ardından konuşan Milletvekili Markov'un: “Türk ve Müslüman ilkeler, Rus ilkelerine ve Hıristiyan ideallerine karşı gelmektedir”, sözleri onların din

ve eğitimle ilgili yasa tasarılarında İslam dininin, öğrencilerin eğitim ve terbiyesi üzerindeki etkisini engellemeye çalışmalarının nedenini ortaya koymaktadır. Duma'nın milletvekillerinden olan Pokrovskiy, "dini ve ahlaki eğitim" formülünü önemsemeyerek, hükümet anlayışında bunun "resmi Ortodoksluk ruhuna uygun bir eğitim" anlamına geldiğini açıkça itiraf etmişti (Abdullayev, 1999).

Haydaroglu bu tartışmalar sırasında, taslakta ön görülen tüm okullarda Ortodoks mezhebine dayalı bir din dersi okutulması yaklaşımına sert tepki göstererek, Müslüman bölgelerinde Hıristiyanlık yerine İslam dininin okutulmasını talep etmekteydi (Tahirzade, Tahirli, 2011; Tagirzade, Tagirli, 2014). Dahası Müslümanlara, babalarının inandığı gibi inanma, çocuklukta öğrendikleri gibi dua etme hakkının verilmesini, çocuklarının kendi dillerinde eğitim görebilecek, bilgi kazanmalarına yardımcı olacak, dini eğitim ihtiyaçlarını karşılayacak bir devlet okulunun açılmasını ve bu okuldaki öğretmenlerin de mutlaka Müslüman olmalarını talep etmekteydi. Meclise: "Eğer İslam dini de dâhil olmak üzere, diğer tüm inançlara saygı duyuyorsanız, çocuklara doğru bir din eğitimi vermeyi içtenlikle düşünüyorsanız, o zaman tüm dinler için aynı değeri tanıyın. Müslümanların devlet okullarından uzak durmalarının nedeni, öğretmenlerin Hıristiyan olması, okulun Ruslaştırılmayı ve Müslüman gençlerin asimilasyonunu amaç edinmesidir.", sözleriyle hitap eden Haydaroglu, din eğitiminin gençlerin ahlaki eğitimi için gerekli olduğuna, aksi takdirde onun yokluğunun nüfusun ahlaken bozulmasına yol açacağına inanmaktaydı (Abdullayev, 1999).

Bunun yanı sıra, İbrahim Bey Duma'da yaptığı konuşmalarında vakıfların camilere iade edilmesini, böylece medrese ve İslam okullarının destekleneceğini savunmaktaydı. Ayrıca, Kuzey Kafkasya'da Müslüman okuluna öğretmen yetiştirecek, hükümet tarafından finanse edilen bir İslam Enstitüsünün kurulmasını, çağdaş eğitim görmüş bir din adamı yetiştirmek için bölgedeki medreselerin yeniden düzenlenmesini gündeme getirmekteydi. İbrahim Bey Müslümanların din işlerini daha iyi organize etmek ve canlandırmak amacıyla, Kuzey Kafkasya'da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın oluşturulmasını önermekteydi. Böyle bir üst kurumun olmaması, camilerin ve dini okulların kendi kaderlerine bırakıldığı bir ortamı doğurmaktaydı. Müftülük gibi bir yönetim mekanizmasının olması, dini kurumların faaliyetlerine daha fazla organizasyon, birlik ve çağdaşlık getireceğine inanmaktaydı (Babiç, 2014).

Haydaroglu'nun görüşlerini analiz etmek ve daha iyi anlamak için, onun Duma'da Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın çalışma günü ve süresi ile ilgili hazırlanan kanun tasarısına ilişkin yaptığı konuşmalar önem arz etmektedir (Sergeev, 2012). Bu projenin dinle ilgili yönlerine değinmek faydalı olacaktır. Kanun tasarısı, Hıristiyan tüccarların çıkarları için, diğer din mensuplarının bayram günlerinin (Cuma ve Cumartesi) tatil olan Pazar gününün yerini almasına izin verilmemesi gerektiğini ön görmekteydi. Hıristiyan olan bir devlette, sadece Pazar gününün

kutlanması gerektiği düşünölmekteydi. Haydaroglu'nun içinde bulunduğu Müslöman fraksiyonu, yerel halkın dini taleplerine uygun bir tatil günü belirleme konusunda ısrar etti. Haydaroglu söz konusu kanun tasarısına daha ayrıntılı bir şekilde yaklaştı. Hıristiyan olmayanların kendi tatil gününü belirleyememe durumuna değinen Haydaroglu, bu yasağın Müslömanlara karşı bir şiddet ve yirmi milyon insanın dini inançlarını ihlal etme olduğunu belirtti. İbrahim Bey bu tasarıyı, din ve vicdan özgürlüğü ilkelerinin reddi olarak nitelendirdi.

Buna örnek olarak, Haydaroglu bölgedeki okulların birisinde öğretmen olarak çalışan Kabulov isimli vatandaşın adına gönderdiği mektubu anlattı. Kabulov, çalıştığı okulda müdürün öğrencilere cuma günü camiye gitmelerini yasakladığını, fakat kendisi mübarek günde camiye gitmek her Müslömanın hakkı olduğunu düşündüğü için, öğrencilere tanıdığı izinden dolayı işinden atıldığını yazmaktaydı. Rus yönetiminin temsilcilerinin Müslömanların din ve inanç duygularına hakaret ettiğini vurgulayarak, vatandaşlardan adına gelen mektuplarda, dinlerinin Çarlık idaresinin kanunsuzluğundan korunmasının kendisinden talep edildiğini duyurdu. Başka bir mektupta, Dağıstan'da camiye kirlı ayakkabılarıyla giren bir ilçe başkanını uyaran müftünün tutuklandığı bildirilmekteydi (Abdullayev, 1999). Bu tür örnekler din ve vicdan özgürlüğünün ihlali anlamına geldiği için, Haydaroglu tasarıya birtakım değişikliklerin yapılması gerektiğini önerdi. Bunların başında Müslömanlar için, Hıristiyan yıllık bayramlarının kutlanması Müslöman bayramların kutlanmasıyla değışmesi, Müslöman memurların Hıristiyan bayramlarını kutlamak mecburiyetinde bırakılmaması, Pazar gününün yerine Cuma gününün tatil olması gelmekteydi.

Haydaroglu'nun önemle üzerinde durduğu konulardan birisi de İslam Birliğı (Panislamizm) konusuydu. Panislamizm 19. yüzyılın ikinci yarısında İslam dünyasını, karşılaştığı tehlikelerden ve Hıristiyan sömürgesinden kurtarmak amacıyla Müslömanların halifenin etrafında toplanarak batı dünyasına karşı kurdukları birlikti. O dönem Müslöman liderlerinin en çok tuttıkları bir görüştü. İslam dünyasının içinde bulunduğu kötü durum, dünya Müslömanlarını, himaye ve liderlik için Osmanlı padişahına döndürdü. Türkiye tek bağımsız Müslöman ülke olduğu için, Osmanlı Sultanı ve Müslöman dünyasının Halifesi II. Abdülhamit bu görüşü bütün Müslömanlara yaymak için girişimlerde bulundu. Çarlık iktidarı bu hareketi kendi varlığına ve Rusya'nın bütönlüğüne tehdit oluşturan bölücü bir unsur olarak değerlendirmiyordu. Doğal olarak, İbrahim Bey'in İslam Birliğı düşüncesini paylaşmış olması, iktidarın dikkatinden kaçmıyor, her seferinde eleştiri konusu oluyordu (Babiç, 2014).

Duma Milletvekili Markov, başta Haydaroglu olmak üzere, tüm Dağıstanlıları Türkçe öğreniyorlar diye ayrımcılık ve bölücölükle suçlamıştı. Konuşmasına devam eden Markov: "Şuna eminim ki, Haydaroglu'nun benimsediğı Panislamizm düşüncesi, bir ütopya değil, Rusya için gerçek ve çok korkunç bir tehlikedir. Panislamizm, Türk-İslam birliğidir, bu yüzden Türk asıllı olmayan Kuzey Kafkasya halkları giderek Türkleştiriliyor, Türkçe konuşmaya ve inanmaya

başlıyor. Bu düşünce hareketleri vasıtasıyla Müslümanlar arasında eğitim yayılıyor, devlete düşman olacak yeni nüfus yetiştiriliyor...”, sözleriyle her şeyi açıkça söylemiştir. Markov’un Müslümanlarla ilgili bu sözlerinin gerici ve hatta ırkçı nitelikte olduğunu, Müslüman nüfusun çıkarlarını ve dinlerini korumak için yaptıkları en ufak bir girişimde bölücülük ve tehditle suçlandığını, söyleyen Dağıstanlı milletvekili: “Rus hükümeti Müslümanlara karşı orta çağ benzer işgalci bir politika uyguluyor. Rusya’yı zamanında fetheden Tatarlar, yerli halka karşı, sizin bugün Müslümanlara yaptığınız muameleden, daha adil bir şekilde davranmışlardır. Rus tarihçiler, Tatarların Rus ruhuna dokunmadıklarını, Rus milli ve manevi değerlerine ve özellikle Rus halkının kilise ihtiyaçlarına saygı duyduklarını söylemekten çekinmiyorlar.”, sözleriyle tepkisini belirtmişti (Abdullayev, 1999).

Son olarak şunu zikretmek gerekir ki, Haydaroglu her zaman Rus yetkililerin kasten ve bilinçli bir şekilde dini, şeriatı ve din adamlarını karalamaya ve İslam dinin kitleler üzerindeki etkisini zayıflatmaya yönelik girişimde bulduklarına Duma’nın dikkatini çekmeye çalışıyordu. O, yalnızca kendi seçmenlerinin değil, Rusya’daki tüm Müslümanların sosyal, politik, kültürel, eğitimsel ve dini ihtiyaçlarını korumayı, kendisine bir borç bilirdi. Müslümanları destekleyen bu tür keskin eleştirel konuşmaları, sadece Duma’da ve iktidar çevrelerinde değil, aynı zamanda basında da tepkilere ve suçlamalara neden oluyordu.

Sonuç

Dünya görüşünün oluşumunda ve gelişiminde Haydaroglu karmaşık ve çelişkili bir yoldan geçti. Toplumdaki sosyo-politik değişimlerin hızla gerçekleştiği, zor ve dinamik bir dönemde yaşadığı için, görüşleri sürekli evrimsel değişimlere uğradı. Hayatının en verimli dönemi Rus Duma’sında edindiği tecrübeler ve gerçekleştirdiği faaliyetleriydi.

İbrahim Bey Haydaroglu’nun hayatı ve faaliyetleri Rusya Müslümanları tarihinin en zor döneminde denk geldi. Başta Dağıstan ve Kuzey Kafkasya halkları olmak üzere, tüm Rusya’nın Müslüman halklarının sosyal ilerleyişi için verilen mücadelede önemli bir rol oynadı. Klasik anlamda bir bilim adamı, bir eğitimci veya bir din adamı olmamasına rağmen, onun zorlu ve çelişkili dönemde Dağıstan’ın din ve eğitim sürecine ciddi katkısı oldu. Büyük ölçüde onun sosyo-politik arenada verdiği çalışmaları ve katkılarıyla, Dağıstan sosyal hayatında dini ve manevi kimliğini ve İslam geleneğini koruyabildi.

Önemli siyasi faaliyetlerinin yanı sıra Haydaroglu, hedefi eğitim-öğretim olan birçok etkinliğin başlatıcısı ve doğrudan katılımcısıydı. Bu etkinliklerden bazılarını tekrarlayarak özetlemekte fayda vardır. Haydaroglu, “Rusya Müslümanların Tarih, Edebiyat, Kültür ve Gelenekleri Araştırma Derneği” adı altında, Moskova’da faaliyet yürüten bir Müslüman bilimsel topluluğun kurulmasına büyük katkı sağlamış birisiydi. Derneğin hedefi, Müslümanların geçmişleri ve bugünleri hakkında doğru bilgilerin öğretilmesini ve anlatılmasını sağlamaktı.

Dağıstanlı milletvekili, Duma'da öne sürdüğü projelerle Rusya Müslüman halklarının gelişemediklerini, Müslüman eğitim sisteminin ve din adamlarının faaliyetlerinin içeriğini güncelleme ihtiyacını kanıtlamıştı.

Çalışmalarında, mektep ve medrese müfredatının yeniden yapılanması gerektiğini, ilköğretim okullarının tümünde ve mümkün olduğu kadar ortaokullarda din derslerinin müfredatta yer almasını, eğitimin ana dilde Arap alfabesiyle yapılmasını, Rusça'nın da tek bir ders olarak okutulmasını talep etmekteydi. Bununla birlikte, Kuzey Kafkasya'da Müslümanların Din İşleri Başkanlığının kuruluşuna dair bir taslak hazırlamış, ancak tasarı Duma'da kabul edilmemişti. Ayrıca, Müslüman din adamlarının gördükleri eğitim sistemini değiştirme konusunda, Dağıstan'da din adamlarına zamanın ihtiyaçlarını karşılayacak, çağdaş bir eğitim sunabilecek bir İslam Enstitüsü'nün kurulması gerektiğini savunmaktaydı.

İbrahim Bey Duma'da, Çar hükümetinin Müslümanlara ve dini haklarına karşı uyguladıkları politikayı sert bir şekilde eleştirmekteydi. Böylelikle, Müslümanların haklarını ihlal eden mevcut yasaların ve hükümet emirlerinin, Hıristiyan kilisesinin Müslümanlar arasında misyonerlik faaliyetlerini yürütmeye teşvik ettiğini kanıtlamaya çalışmaktaydı. Herkesi eşit şekilde kapsayacak bir İnanç ve Din özgürlüğü kanununun olmaması nedeniyle, Müslümanların misyonerlerin faaliyetlerine maruz kaldıklarını düşünmekteydi. Ona göre, Müslümanların siyasi ve sosyal eşitlik ve özgürlükleri içeren talepleri, kendi dinlerini, kültür ve geleneklerini ve etnik özelliklerini Rus yetkililerden, Ruslaştırma siyasetinden ve Ortodoks misyonerlerden koruma mücadelesiydi.

Son olarak şunu söylemek gerekir ki, İbrahim Bey Haydaroglu'nun mirası, henüz yeterli derecede araştırılmamıştır. Bu nedenle onun hayatını, faaliyetlerini ve görüşlerini konu eden bu çalışmada, mirasının tüm materyallerinin kullanılmamış olması doğaldır. Yine de mirasın elde edilen kısmı, İbrahim Bey'in cesur ve nadir bir düşünür, belirgin bir devlet ve halk adamı olduğunu inandırıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Onun sosyo-politik görüşleri ve faaliyetleri, Kafkasya halklarının sosyal ve manevi ilerleyişine hizmet etmeye devam edecektir.

Kaynakça

Adalet Tahirzade, Oğuztoğrul Tahirli, (Kasım 2011). "Azerbaycanlı Siyaset Adamı İbrahim Bey Heyderov (Haydaroglu) (1879, Derbent - 1949, Ankara)", Türk Yurdu, Sayı 291, 326-338.

Adalet Tagirzade, (Şubat 2012). Neizvestny izvestny – İbragim-bek Gaydarov, Gulustan.Info İnformatsionno Analitiçeskiy Portal, <http://gulustan.info/2012/02/nyeizvestnyi-izvestnyi-ibragim-bek-gaidarov>, 08.08.2018.

A.Ş. Tagirzade, O. A. Tagirli, (Ekim 2014). İbragim-Bek İsa-Bek Oglu Gaydarov (Gaydaroglu), Gazavat.ru, <http://www.gazavat.ru/history>, 08.08.2018.

- Gaydarov İbragim-bek İsabekoviç, https://ru.wikipedia.org/wiki/Гайдаров,_Ибрагим-бек_Исабекович, 08.08.2018.
- Gereyhanov G.P., (2012). Musulmanskaya Umma v Fokuse Sotsialno-filosofskogo Analiza (Çast 1): Religioznaya doktrina i sotsialnoye prostranstvo islama, Elektronno nauçnoye izdaniye Almanah Prostranstvo i Vremya, Cilt 1, Sayı 2, 2-32.
- Gereyhanov G.P., (2013). Musulmanskaya Umma v Fokuse Sotsialno-filosofskogo Analiza (Çast 2): İstoriko kulturniye Aspektı Formirovaniya Musulmanskoı Ummı v Rossiı, Elektronno nauçnoye izdaniye Almanah Prostranstvo i Vremya, Cilt, 2, Sayı 1, 2-63.
- İrina Babiç, (2014). Kavkaztsı v Russkih Maponskih Lojah Fransiı (1922-1939 gg.), Kavkaz i Globalizatsiya, Geoistoriya, Cilt 8, Sayı 3-4, 98-116.
- İrina Babiç, (2016). İslamskiye Tsennosti v Jizni Kavkazkih Emigrantov vo Fransiı (1919-1939 gg.), İslam V Sovremennom Mire, Dagestanskiy Gosudarstvenniy Universitet, Cilt 7, № 1 (27), 5-15.
- M.A. Abdullayev, (1999). İbrahim Bek Gaydarov, Mahaçkala: Dagestanskoye Knijnoye İzdatelstvo Yayınları.
- Magomedova R.M., Halilova M.N., (2013). Etnoyazıkoviye Protsesi V Zakatalskom Okruge Vo Vtoroy Polovine XIX-Naçale XX V., Dagestanskiy Gosudarstvenniy Pedagogiçeskiy Universitet, 1-5.
- Sergeev V.N., (2012). Kavkazskiy Zapos v III Dume: Borba Fraksiy (1907-1912 gg.), Politologiya İ Etnopolitika, 41-57.
- Sevinç İsrafil kızı Aliyeva, (2015). Azerbaycanskaya Demokratiçeskaya Respublika İ Gorskaya Respublika: Sotrudniçestvo, Proektı Obyedineniya İ Vzaimodeystviya S Osmanskoy İmperiyey (Po Dokumentam, Dogovoram İ Notam 1918-1920 Godov) (Çast Pervaya), Severo-Kavkazskiy Yuridiçeskiy Vestnik, № 4, 115-137.
- Sevinç İsrafil kızı Aliyeva, (2016). Azerbaycanskaya Demokratiçeskaya Respublika İ Gorskaya Respublika: Sotrudniçestvo, Proektı Obyedineniya İ Vzaimodeystviya S Osmanskoy İmperiyey (Po Dokumentam, Dogovoram İ Notam 1918-1920 Godov) (Çast Vtoraya), Severo-Kavkazskiy Yuridiçeskiy Vestnik, № 1, 90-114.
- Sevinç İsrafil kızı Aliyeva, (2016). Azerbaycanskaya Demokratiçeskaya Respublika İ Gorskaya Respublika Vo Vneşney Politike Tursiyı, Vestnik Maykopskogo Gosudarstvennogo Tehnologičeskogo Universiteta, 2-10.
- Zulpukarova E.M-G., (2011). Stanovleniye Voyennoy İnteleksiyyı Dagestana v XIX Veke, Obşestvenniye i Gumanitarniye Nauki, Dagestanskiy Gosudarstvenniy Universitet, 1-13.

